

Анатолій Довгань

**(професор кафедри українознавства і філософії ТНТУ ім. І.Пулюя,
м. Тернопіль)**

**МАЛІ МІСТА В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ УКРАЇНИ**

В статті обґрунтовується необхідність дослідницької історично-культурної спадщини малих міст як підґрунтя формування сучасного національного українського патріотизму на засадах європейського гуманізму.

В статье обосновывается необходимость исследования историко-культурного наследия малых городов как базы формирования современного национального украинского патриотизма на принципах европейского гуманизма.

The importance of the investigation of historical-cultural (heritage) the towns as the foundations modern national Ukrainian patriotism formation on the basis of european humanism is explained.

Ключові слова: Мале місто, історично-культурна спадщина, національний український патріотизм, гуманізм.

Ключевые слова: малый город, исторически-культурное наследие, национальный украинский патриотизм, гуманизм.

Key words: town: historical-cultural heritage, national Ukrainian patriotism, humanism.

Період переосмислення місця України в системі європейської та світової культур стосується, поряд з іншими, і проблеми значимості історико-культурної спадщини українського народу у формуванні національної самоцінності на засадах європейського гуманізму. Сучасна духовна культура України - це наявність множини бачень і пояснень перспектив її подальшого цивілізаційного розвитку. І поява нових світоглядних парадигм постмодерного гатунку зовсім не свідчить про функціональну вичерпність матеріальних і духовних артефактів історичного минулого у формуванні гуманістичного змісту світогляду сучасних поколінь молодих українців. Тут працює механізм соціальної пам'яті як детермінований майбутнім процес постійного звертання нас-сучасників до минулого буття нашої

країни з метою змінити соціальні умови свого життя в сьогодні. Цей механізм фіксує не тільки ідеальне (правдиве, справедливе, істинне) відновлення минулого в нашій теперішній світоглядній позиції - ставленні до самих себе, інших етнічних спільнот, але і предметно-практичне перетворення нашого з вами теперішнього.

Місце і роль культурно-історичної спадщини малих міст у формуванні національної самосвідомості населення зумовлено об'єктом наукового аналізу тією обставиною, що саме міста ще з XI-XIII століть стають центром суспільного життя в Європі. Міста, як великі, так і малі, створювали нову цивілізаційну культуру, що вела до розриву людини з її власним природним буттям, до появи нової штучної соціальної реальності. Не випала із даного цивілізаційного поступу і Україна.

Реально, протягом всієї історії соціокультурного розвитку будь-якої етноспільноти окреслюються дві динамічні тенденції розвитку її патріотизму: одна з них демонструє в самих крайніх своїх проявах радикалізм ставлення її прихильників до соціокультурного змісту буттєвості інших етноспільнот у формі фізичної, духовної чи психологічної нетерпимості, друга ж тенденція демонструє власну толерантність до етнічної «іншості» і при цьому засвідчує той же національний патріотизм, що і попередня. Проте саме так дана тенденція прояву етноспільнотою власного національного патріотизму заявляє про себе з позицій загальнолюдських духовних цінностей, мірилом яких виступає принцип гуманізму.

В ситуації переходу від гуманістичної теорії до гуманістичної практики історично часто фіксується бурхливий, динамічний розвиток соціального утопізму як форми «профанного гуманізму» (С.Франк). Головну особливість такого гуманізму С.Франк вбачав, як на його думку, у нерозрешимому протиріччі між культом людини з його нестримною оптимістичною вірою у своє велике призначення утверджувати в світі панування розуму і добра з одночасним визнанням людини як носія неконтрольованих її власним розумом природних притаманних їй стихійних сил. Така дихотомія зазначених бінарних опозицій засвідчується в історичному часі динамічною мінливістю їх власного соціального змісту, і, також ідеологічно обумовленою змінністю одна одною, із яких кожна може займати домінуючий статус в життєдіяльності конкретної національної спільноти. Не знаходиться в стороні від загальносвітових тенденцій розвитку національного патріотизму і наша, українська спільнота.

Наше дослідницьке завдання - продемонструвати соціуму повсякденний буденний принцип відносин між людьми у формі міжкультурного діалогу, розвиток і демонстрацію уявлень про іншого як «чужого», який адекватно може сприймати відповідне ставлення до нього, «мужність бути» (П.Тілліх) у своїй толерантності сприймати цього іншого, у відсутності семантичної структури образів «правильного» і «неправильного світу», у реалізації гегелівського постулату буттєвості світу: «все, що розумне, є дійсне, а все, що дійсне, є розумне» в контексті кантівського морального імперативу поведінки: «стався до інших так само доброзичливо (толерантно), як бажаєш, щоб ці інші також ставились до тебе» з розумінням і доброзичливо. Інтерпретація історичних фактів в контексті конкретного дослідження дає можливість розгорнути проблему встановлення історичної правди як істини науки в «останній інстанції» у площині проблеми еволюції культури людського розуму. І вищезгадані обидві тенденції становлення національного патріотизму є фактом його якісного розгортання на конкретній історичній етнографічній території, невідільним від одночасного розгортання відповідної етнокультури даної території. Такий історичний факт дає нам право і сьогодні фіксувати плюралізм світоглядних смислів навіть в таких термінах, як «загальна історія», «локальна історія», «давня історія України», і таке інше. Тому не дивно, що історична наука насичується різноманітним, не тільки антропологічним, матеріалом, що демонструє нам історичний розвиток гуманізму в його конкретних вимірах. Так в історичній науці існує загальна пізнавальна тенденція підкреслення раціонального зв'язку та закономірності зміни поглядів одних мислителів поглядами інших. Дослідник-історик методом історично-світоглядної компаративістики наводить динаміку уявлень правди (і неправди також) про світ і людину в ньому. Так розгортається застосування загальноприйнятої в історичному аналізі категорії «історичний факт». Ті історичні факти, які він використовує для підтвердження своєї гіпотези про значимість факту для встановлення історичної правди для України, є не безпосереднім свідченням одиничних історичних даних, а системним утворенням відповідного історичного часового відрізка становлення сучасної цивілізації та культури. Згадаймо, що Фіхте ділив історію на апіорну (схематичну) і апостеріорну (емпіричну), «Історія, - писав він, - є чиста емпірія, вона повинна давати тільки факти, і всі докази можуть бути побудовані тільки фактично». Тому

проблема історичного часу дає можливість вивести відповідні гносеологічні узагальнення, на підставі яких ми знайомимось із новаторськими висновками дослідження і якими підтверджується гіпотеза про сутність нової історичної правди та її значимість для України. Так актуалізується принцип соціальної пам'яті як принцип зв'язку минулого і сьогодення, єдності індивідуальної та колективної пам'яті людства і його обов'язкове застосування в історичному дослідженні. Дотримуючись принципу єдності історичного і логічного можна розірвати так зване герменевтичне замкнуте коло в розумінні сутності будь-якої історичної ситуації, заповнити логічний розрив в розумінні, скажімо, початку західноєвропейської чи української історії та самою історією як процесом життєдіяльності людства чи конкретного народу, і тоді дійсно історична правда набуває ознак глибокої істини на рівні буденного повсякденного її сприйняття. Тому на передній план історичної реконструкції соціального простору життєдіяльності українського народу виноситься проблема сучасної інтерпретації значимості його історично-культурної спадщини в розкритті та представленні сучасній світовій спільноті тих ознак патріотизму, які засвідчують наявність в українцях гуманістичну тенденцію відношення до «іншого». В зв'язку з цим потребують збагачення змісту базові категорії: «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурний ландшафт» та ін., встановлення співвідношення категорій «історично-культурна спадщина» і «пам'ятники історії і культури».

Подібний підхід дає можливість осмислити історично-культурну спадщину малого міста в динаміці, як заміну одних смислових значень спадщини іншими, необхідними для розгортання у свідомості населення країни, національної спільноти відповідних суспільно-значимих орієнтирів повсякденного життя кожного окремо взятого індивіда та спільноти загалом.

Виникнення міста є історичною закономірністю в соціокультурному розвитку людини, оскільки в ньому параметрами простору і часу конструюється специфічна соціальна реальність. Продукуючи історично нові культурні реалії буття людини місто перетворюється в конгломерат правил та законів, звичаїв, традицій та стереотипів конкретної повсякденної поведінки його мешканців. Встановлюється світ смислових конфігурацій прояву національного патріотизму в практичній поведінці жителів конкретної вулиці, центру міста чи його конкретної окраїни із

ситуаційним його виходом за межі міського простору. Вивчення міста як соціокультурного осередку життя людини відбувалось переважно в межах концепцій урбаністики (Р. Е. Парк, Л. Мамфорд, Ф. Знанецький, М. Девіс, М. Сторпер, О. Трубіна та ін.) та політико-правових координат життєдіяльності. Акцентується увага на буденності культури міста та різноманіття людської долі в буттєвості життя його мешканців. Філософсько-антропологічний вимір міста зазначили Г. Зіммель, М. Вебер, В. Зомбарт, Е. Дюркгейм, К. Леві-Строс, М. Фуко та ін. Український дослідник міста у його філософсько-антропологічному вимірі М. Карповець орієнтує нас на успішні розробки проблем міської культури харківськими вченими (Стародубцева, О. Буряк, О. Кравченко). В контексті нашої теми дослідження значимими є дослідницькі розвідки унікальності людського світу в міській культурі В. Горського, Н. Горської, В. Малахова, І. Матковської, Т. Возняка.

Людська життєдіяльність є вихідною субстанційною основою любого міста. Тому місто виступає генератором відповідних духовних цінностей, породжуваних самим конструюванням соціальності в межах топографічних кордонів власної буттєвості, а також відповідних смислових меж саме міського стилю життя, які проявляються у практичній повсякденності життя його, мешканців. Місто виступає постійним типом реального та історичного життя багатьох поколінь людей-виразників відповідної національної та загальнолюдської культури. «Як у початкові і проміжні часи - пише Ф. Тьоніс, - так і в розвиненому суспільстві сумісне проживання людей здійснюється у... трьох формах», як вони дані через сутнісну волю і спільноту і розрізняються як дім, село, місто [11, с. 241]. І далі: «Місто є найвищим і внаслідок цього найскладнішим формоутворенням людського співіснування взагалі» [11, с.241]. Як первісна сила субстанція народу утворює міста певного краю, які різняться між собою географічним та архітектурним ландшафтом, економічною структурою повсякденної праці його мешканців, рівнем та якістю життя, повсякденністю вербальної поведінки. Проте, на підставі народних традицій, звичаю та релігії формується відповідна культурна ментальність кожного міста, в якій є схожими із культурою інших міст загальні духовні риси людини як соціальної істоти, як виразника конкретних національних устремлінь. Політико-ідеологічні прагнення мешканців міста не мають єдиної уніфікованої системи ціннісних орієнтацій, тому і можуть набувати в контексті національного патріотизму різних,

навіть опозиційних форм власного прояву. Із селом місто об'єднує локальна структура, протилежна родинній структурі дому - пише Ф. Тьоніс. «І місто, і село зберігають багато ознак родини: в села їх більше, в міста менше». Проте, коли місто розвивається до великого міста, як зазначає далі Ф. Тьоніс, то воно майже повністю втрачає ознаки патріархальності, і що загальнішим стає суспільний стан у певної нації або групи націй, то більше вся «країна» або ж увесь цей «світ» стають схожими на єдине велике місто [11, с.241].

Цивілізаційно-культурний статус великого, «торговельного», «фабричного» міста, що, при відповідних обставинах перетворюється в національну, отже і світову столицю, може бути об'єктом самостійного дослідницького проекту. Столичний зміст дуже великого міста, цього «камінного гіганта», вже піддавався аналізу т. зв. «великим песимістом», а на мою думку «великим оптимістом» О. Шпенглером [13, с. 87-112]. «Світові столиці - це перераховані гігантські міста всіх зрілих цивілізацій, які зневажають і обезцінюють, як провінцію, материнський ландшафт своєї культури. Все тепер провінція - і село, і мале місто, і місто велике, за виключенням цих двох чи трьох точок. ... є лише жителі світових столиць і провінціали» (Г.Фесенко). Всі міста, незалежно від їх соціально-адміністративного статусу в тій чи іншій країні, чи світу загалом, володіють притаманною для них ознакою - це «вільний дух» його населення. Проте між великим і малим містом існує велика відмінність їх мешканців, що демонструється ступенем їх матеріальної та духовної свободи індивідуальної та спільноти міста. В сучасній культурології звучать нотки соціального оптимізму, дифірамп великим містам як перспективних соціальних ландшафтів буттєвості людини на противагу міркуванням О.Шпенглера про велике місто як свідчення завершення життєвого шляху всякої великої культури. Автори подібної інтрепретації функціонального навантаження великих, і зокрема столичних міст, виокремлюють для них домінуючу ознаку - креативність життєдіяльності кожного мешканця мегаполіса (Ч. Лендрі, Г. Фесенко, Л. Тарасюк). «Креативне місто стає творцем нового типу простору, де люди не тільки живуть і займаються різноманітною діяльністю, але й створюють нову багатовимірну структуру суспільства», яка відображає різні способи та рівні культурного спілкування - від легкозаймистого емоційного контакту до раціоналізованих проявів, однак не завжди засвідчує національного патріотизму, причому в його неагресивній формі. Мова йде

про трансформації світогляду мешканців такого міста із носіїв традиційних національних стереотипів сприйняття «іншого», «чужого», до активної зміни соціально-культурного простору міста в контексті глобалізаційних процесів.

В контексті нашого дослідження актуальними для нас є ті міркування Ф. Тьоніса, які засвідчують спорідненість сіл і міст за відповідними ознаками. Між мешканцями сіл і міст, в яких ще зберігаються елементи патріархальних відносин між його жителями-мешканцями окремих вулиць чи провулків немає якісної різниці в традиціях, ритуалах, стилі повсякденної національної культури та патріотизму. В сучасній адміністративно-територіальній класифікації населених пунктів України такі міста називають малими містами з населенням від 5 тис. до 50 тис. мешканців. Кількість населення малих міст в Україні не має чітких меж, вони варіативні. Окрім того, в повсякденному світорозумінні їм можуть давати побутову цивілізаційно-культурну ознаку одним словом: «містечко». Тому «все те, що придумує там, в містах, культура в сенсі державних форм і економічних звичаїв, догматів віри, інструментів, знань, і мистецтва - все це він (мешканець малого міста - А. Д.) врешті решт недовірливо і нерішуче переймає, не змінюючи, проте, при цьому своєї сутності (Г.Фесенко). А оскільки його пізнання не виходить за межі того соціального середовища, в якому формуються його знання та національна культура, то був правий у XVIII ст. французький філософ-теолог Н. Мальбранш, який писав, що «поселянин в своїй избушке не принимает участия в славе своего государя и своего отечества, а только в славе своей деревни и окрестных деревень, потому что его познание не простирается дальше них» [11, с. 385].

Місто є цікавий цивілізаційний феномен як середовище відповідного типу і рівня культури народу, нації, країни, континенту, цілісного земного соціуму. Просторові та часові структури малого міста моделюють символічне буття його національно-культурного ландшафту, визначають його динаміку в історичній проекції. Розбудова міста, зазначає М. В. Карповець, в географічному просторі завжди відбувається навколо чи з центру, поступово нашаровуючи все нові і нові культурні пласти на єдину вісь [8, с. 8-9]. Для розуміння патріотизму соціально-культурним явищем важливим є сприйняття центру міста як сакрального компонента його національної культури у всіх її жанрах і видах в межах урбаністичності цивілізації. Часові параметри міста фіксують комунікативний

простір минулого-теперішнього - майбутнього його культурних пластів, спонтанну і організаційну регулятивність подій повсякденності міського жителя. Зміщення акценту в способі життєдіяльності як основи соціальності на альтернативні форми повсякденності є не просто соціокультурна характеристика національного патріотизму, а одна із сутнісних ознак трансформації українського суспільства в європейське співтовариство. Таке звільнення від «нужди» праці продукує особливу емоцію патріотичності індивідів, розкритість світосприйняття, ентропійність поглядів та конкретних дій, відсутність прив'язки до родинного місця проживання як малої батьківщини. З'явився набір інших, не менш важливих смисложиттєвих орієнтирів, серед яких праця на власній ділянці землі вже не займає домінуюче місце в життєдіяльності мешканця великого міста. Економічний зміст таких орієнтирів звівся до характеристик багатства, власності, капіталу, суспільний зміст цих же орієнтирів конкретизувався в поняття «свобода», «незалежність».

Великі історичні події не відбуваються щоденно в житті конкретного покоління людей, вони можуть виступати на авансцену повсякденності лише як наслідок порушення ентропійності суспільних процесів, і то лише на короткий часовий термін. Такі події можуть частково змінити вектор напрямку патріотичних прагнень представників різних вікових поколінь, носіїв даної національної ідеї, не оминаючи своїм впливом і соціально-історичний фон, на якому розгортаються різні прояви національного патріотизму. Ресурсом формування толерантності національного патріотизму виступає історично-культурна спадщина України, особливе місце в якій займають малі міста.

Література:

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім /Пер. з англ. - К.: Дух і літера. 2002.- 321 с.
2. Вебер М. Город /Избранное. Образ общества. Пер с нем. М.: Юристь. 1994, - 704с.
3. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе /Пер. з англ. - К.: Дух і Літера. 2001,- 542с.
4. Джалилов У. Нормативные акты ЮНЕСКО и национальное законодательство по охране культурного наследия. Вопросы его совершенствования. // Мир закона. 2005. № 6.
5. Еманюель. Левінас Між нами. Дослідження думки - про-іншого: Пер. з.фр. - К.:

Дух і ЛітераГЗадруга, 1999.- 312 с.

6. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь /Г. Зиммель //Логос, 2002, № 3- 4.
7. Карповець М. Філософсько-антропологічне осмислення міста як світу людського буття //Наукові записки. Сер. Філософія. - Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. - Вип.6. - с.28-37.
8. Лэндри Ч. Креативный город. - М.: Изд. дом « Классика - XXI», 2011. - 399с.
9. Лях В.В. Проблема гуманізму в сучасній світовій філософії //Цивілізація на роздоріжжі: Пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів. - К., 1998. - С.32-33.
- 10.Ортега-и- Гасет Х. Запах культуры /Хосе Ортега-и- Гасет; (пер. с исп.) - М.: Алгоритм, Эксмо. 2006. - 384 с.
- 11.Мальбранш Н. О наклонностях или о природных движениях духа (Текст) //Разыскания истины /Мальбранш-Санкт-Петербург. «Наука».1999. - Кн.3. - С.317-388.
- 12.Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство /Пер. з нім. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. -262 с.
- 13.Шпенглер О. Закат Европы; В 2т.-Т.2. /Пер. с нем .И. И. Махонькова. - М.; Айрис-пресс,2003.- 624 с. - (Библиотека истории и культуры).
- 14.Юркевич П. Мир з ближніми як умова християнського співжиття (текст) //Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», «Українські мислителі» /Переклад з рос. В.Недашківського. Упорядкування, передмова й примітки А.Тихолаза /П.Юркевич. - Київ: Абрикос, 1993. -416 с.